

НЕУМОЗАКЛЮЧИТЕЛНИ УПОТРЕБИ НА КОНКЛУЗИВА В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Красимира Алексова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

NON-INFERENTIAL USES OF THE CONCLUSIVE IN THE MODERN BULGARIAN LANGUAGE

Krasimira Aleksova
St. Kliment Ohridski University of Sofia

In the article I present 3 types of non-inferential uses of the conclusive in the modern Bulgarian language. The first type can be called "weak knowledge" of the speaker who expresses as their own statement about common facts, without the speaker themselves witnessing the events. The second case is observed in indirect speech when using mainly the tenses of the past plan. Then the conclusive expresses the integrated feature of indirect information and competes with the renarrative. The third case represents a transposition of the conclusive in the field of the indicative. The speaker expresses with the conclusive an expressive, emphatic personal affirmation of witnessed facts from the past.

Key words: evidentiality, conclusive/inferential, renarrative, plan of the past, plan of the non-past

1. Въведение

Обект на изследване в настоящата работа е конклузивът като един от трите косвени евиденциала в съвременния български език. Той привлече вниманието ни поради богатството на употреби, за които значимост имат както свидетелската: несвидетелската позиция на говорещия, така и различията между времената в плана на миналото и на неминалото. Конкретен предмет на проучване са онези употреби на конклузива, които не означават умозаключение, извод, обобщение на говорещия. Някои от тези употреби са резултат от реинтеграция на признаците, върху които е организирана българската евиденциална система, или представляват транспозиция на конклузива. Основната цел е

да докажем, че конклузивът в съвременния български език има сложна система от употреби, някои от които не са подробно описани, макар че са посочени в отделни трудове (напр. Герджиков 1977, Ницолова 2008, Московска 2019, Алексова 2017).

Българският конклузив изразява според нашето виждане субективен извод, обобщение, заключение и в този широк смисъл умозаклучение на говорещия. Според Г. Герджиков умозаклучителните глаголни форми носят признаците *субективност*, *непреизказност* и оформят един от двата единично маркирани евиденциала (другият е ренаративът, маркиран с *преизказност* и немаркиран по *субективност*) (Герджиков 1984). Ив. Куцаров дава на конклузива статус на наклонение в съвременния български език (Куцаров 2007). П. Пашов обединява конклузива с презумптивна, дефинирайки получената парадигма като *предположителни глаголни форми* (Пашов 1999). Р. Ницолова смята конклузива за един от четирите евиденциала в нашия език (Ницолова 2008). Конклузивните форми се разглеждат и от Ек. Търпоманова, като авторката съпоставя българската евиденциалност с адмиратива в албанския език (Търпоманова 2015). Също в съпоставка с албанския Г. Нинова включва конклузива в българската евиденциалност (Нинова 2016). М. Макарецев също смята, че конклузивът е един от евиденциалите в българския език, въпреки че редуцира евиденциалността в него до тричленна, изключвайки дубитатива (Макарецев 2014). И С. Конедарева признава статуса на конклузива като член на българската евиденциална система, не приемайки дубитатива за част от нея (Конедарева 2015).

Според застъпването тук виждане конклузивът в съвременния български език има употреби във всички глаголни времена, като трябва да се подчертае съпадението на неиндиректните и директните времена поради неутрализацията на признака индиректност. Виждането ни се различава от мнението на Р. Ницолова, че сегашното време и перфектът нямат конклузивни употреби (Ницолова 2007, 2008). Спецификата обаче на конклузива в неминалите времена (сегашно, перфект, бъдеще време и бъдеще предварително време) се състои в това, че те имат само адмиративни употреби от типа *Я, твоята дъщеря свирела прекрасно на пиано!* При адмиративните употреби на конклузива в неминалите времена в момента на изказването стават актуални действия или резултати от действия, които говорещият/пишещият наблюдава или за които смята, че ще се реализират в бъдещето. В този случай става дума за директни (неотносителни) употреби на конклузива. Останалите времена също имат адмиративни употреби на конклузива, както доказахме в друго изследване (Алексова 2003). При тях спомагателният глагол

съм може да отпадне в резултат на експресията, което кара някои учени да смятат адмиратива за транспозиция на ренаратива в полето на индикатива (Ницолова 2007, 2008).

Парадигмата на конклузива (вж. Таблица 1 и Таблица 2) се отличава с някои съвпадения на форми. На първо място, ще изтъкнем съпадението на конклузивния аорист и индикативния перфект, което е резултат от първия тласък на граматикализацията на евиденциалността – транспозиция на перфекта в полето на аориста, когато говорещият представя собствено умозаключение (в широк смисъл) или препредава чуждо изказване (вж. повече у Герджиков 1984). Спецификата на този тип омонимия дава основание тя да бъде назована от Г. Герджиков с отделен термин – *бипартиципанти*, т.е. участници в две различни парадигми.

На второ място, но не по важност, ще посочим, че съвпадат формите на директните и съответните им индиректни корелати (или още неотносителни и относителни корелати според терминологията, предпочитана от Ив. Куцаров (Куцаров 2007), което е резултат от снемането на опозицията между директните и индиректните времена в косвените евиденциали (конклузив, ренаратив и дубитатив) (вж. Таблица 1). В страдателния залог се сема още една опозиция – между резултативните и нерезултативните времена, което води до съвпадение на техните форми (вж. Таблица 2), като резултатът е наличие на една конклузивна страдателна форма за небъдещите времена и една за всички бъдещи времена. Този тип омонимия също е специфична и Г. Герджиков я отличава с отделен термин – наличие на *бидетерминанти*, т.е. на омоними, които са двустранно обусловени от настъпването на парадигматическа неутрализация на признак.

Таблица 1. Конклузивни форми в деятелен залог

Време	Положителни конклузивни форми	Отрицателни конклузивни форми
Сегашно и имперфект	<i>четял е</i>	<i>не е четял</i>
Аорист	<i>чел е</i>	<i>не е чел</i>
Бъдеще и бъдеще време в миналото	<i>щял е да чете</i>	<i>нямало е да чете</i> <i>не е щял да чете</i>
Перфект и плусквамперфект	<i>бил е чел</i>	<i>не е бил чел</i>
Бъдеще предварително време и бъдеще предварително време в миналото	<i>щял е да е/бъде чел</i>	<i>нямало е да е/бъде чел</i> <i>не е щял да е/бъде чел</i>

Таблица 2. Конклузивни форми в страдателен залог

Време	Положителни конклузивни форми	Отрицателни конклузивни форми
Сегашно, аорист, имперфект, перфект, плусквамперфект	<i>бил е четен</i>	<i>не е бил четен</i>
Бъдеще и бъдеще време в миналото, бъдеще предварително време и бъдеще предварително време в миналото	<i>щял е да е/бъде четен</i>	<i>нямало е да е/бъде четен не е щял да е/бъде четен</i>

От двете таблици става ясно, че в отрицателните форми на деятелен и страдателен залог е налична конкуренция на форми при бъдещите времена. Тя е подробно разгледана в някои трудове (Алексова 2021а, 2021б). В третите лица е налична конкуренция между форми с *нямало* и с отрицателната частица *не*. Съществуването на няколко форми на член от парадигмата (а в 1 и 2 л. ед.ч. и мн.ч. и на три варианта) показва незавършил процес на граматикализация на българската евиденциална система.

В следващата част на настоящата работа акцентът се поставя върху анализите на употребите на конклузива, в които не се изразява субективен извод, заключение, умозаключение (в широк смисъл, т.е. в смисъл, по-широк от разбирането за умозаключение в логиката).

2. Видове неумозаключителни употреби на българския конклузив днес

Първият вид неумозаключителни употреби на днешния български конклузив се наблюдава в случаите, в които говорещият не е бил свидетел на действията, събитията, фактите, но предава известни, разпространени в дадена общност факти. Това е често явление в историографски съчинения, напр. (1) и (2).

- (1) *Изглежда, че и византийският император Константин V Копроним е провеждал спрямо славяните агресивна политика, стремейки се да ги откъсне от България и привлече на своя страна* (<https://istoria.bg/638/han-telets>, посетен на 28.12.2022 г.);
- (2) *Константин V Копроним обаче не мисли за мир, а решава, че е настъпил благоприятен момент да унищожил България* (<https://istoria.bg/639/han-sabin>, посетен на 28.12.2022 г.).

Неумозаключителни конклузивни форми се откриват и в друг вид изследвания върху исторически явления, напр. (3), (4) и (5), които са от историята на българския език.

- (3) *Още в праславянски т и д са се вмятали в консонантните съчетания ср и зр (Ив. Харалампиев);*
- (4) *В резултат на Мирчевите, а и на някои мои наблюдения върху среднобългарски паметници, би могло да се твърди, че през Късното средновековие в книжовната практика аналитизмът е навлязъл постепенно, като е засягал еднакво всички страни на езиковата структура. Най-масово е засегнал в среднобългарските паметници от XIII – XIV в. именните форми на глагола, т.е. причастията в обособена функция (Ив. Харалампиев);*
- (5) *И звучните съгласни са били дисимилирани, напр. в > л пред б в слободънь (Ст. Младенов).*

В коментирания примери пишещият не е свидетел на отдавна отминалите събития, но предава като лично твърдение, собствено убеждение разпространени в общността факти. В случая се подчертават не чуждият източник на информация и несвидетелската позиция на пишещия, а неговата лична позиция за съобщаваното. Чуждото знание е минало във фонда на собствените знания на говорещия и той ги съобщава като собствено, макар и субективно твърдение. Именно такъв вид случаи Р. Ницолова назовава неумозаключителни употреби на конклузива: „Неумозаключителното значение на конклузива – несвидетелско знание въз основа на общия опит – се сигнализира от глаголната форма и значението на изказването“ (Ницолова 2008: 355). Авторката добавя: „Конклузивът в неумозаключително значение представя т.нар. *слабо знание* на говорещия, когато не се основава на собствено наблюдение“ (Ницолова 2008: 355).

Примерите за неумозаключително значение на конклузива у Р. Ницолова говорят, че то се среща не само в изследвания с историческа тематика, но и в други случаи в плана на миналото, в които говорещият не е свидетел, но представя събитията през собствената си призма като лично твърдение – вж. (6).

- (6) *Още в детството си майка ми е свирела на цигулка*
(Ницолова 2008: 356).

Втори вид неумозаключителни употреби на конклузива се наблюдават в подчинени изречения, представляващи непряка реч, която е предшествана от главно изречение с глагол за речева дейност, от който става ясно, че се предава чуждо изказване. Този вид употреби се наблюдават най-вече при времената от плана на миналото. В непряката реч се конкурират конклузивни (7а) и ренаративни форми (7б). В непряката реч с времена от плана на миналото не е възможно (с малки изключения – вж. по-долу) да се употребят индикативните минали времена, тъй

като те са маркирани с признака *свидетелственост*, който влиза в конфликт с глагола за речева дейност във въвеждащото изречение, изразяващ, че в непряката реч се предава чуждо изказване.

- (7а) *Иван каза, че Петър е заминал* (конклузивен аорист) / *е бил заминал* (конклузивен плусквамперфект) / *е щял да заминава* (конклузивно бъдеще време в миналото) / *е щял да е/бъде заминал* (конклузивно бъдеще предварително време в миналото);
- (7б) *Иван каза, че Петър заминал* (преизказан аорист) / *бил заминал* (преизказан плусквамперфект) / *щял да заминава* (конклузивно бъдеще време в миналото) / *щял да е/бъде заминал* (преизказно бъдеще предварително време в миналото).

Поради наличието на един лексикален показател за изразяване на чужда информация – глагол за речева дейност във въвеждащото изречение, и един граматически показател за предаване на чужда реч – преизказните форми, в изреченията с ренаратив се получава нюанс на подчертаване на факта, че се предава несобствено изказване, изтъкване на неангажираността на говорещия с достоверността на съобщаваното и под. Именно този ефект липсва при конклузивните употреби в непряката реч. В случая според нас не става въпрос нито за неутрализация на признаци, нито за транспозиция, а за реорганизация на признаците на категорията *евиденциалност*, при което се получава един интегриран признак при обединяването на признаците на конклузива (*субективност, непреизказност*) и признаците на ренаратива (*преизказност, несубективност*). Интегрираният признак може да се назове *несобствена/косвена информация*. Точно в този случай конклузивът се явява вместо ренаратива в непряката реч с времена от плана на миналото, като конклузивът не изразява признаците *субективност, непреизказност*, а обобщеното значение *косвено/несобствено изказване*.

В интерес на пълнотата на изложението ще посочим само, че в непряката реч могат да се появят и индикативни форми на миналите времена, при условие че авторът на актуалната реч съвпада с автора на субстратното изказване, т.е. когато не се предава чуждо, а собствено първично изказване. Най-често това е в 1 л. ед. ч. или мн. ч., напр. (8) (повече вж. у Търпоманова, Алексова 2022).

- (8) *Аз казах, че тогава отивахме на кино.*

Конкуренция между конклузива и ренаратива може да се наблюдава и в непряката реч, съдържаща форми от плана на неминалото. Тогава обаче конкуриращите се варианти са три: с индикатив – (9а), с конклузив (9б) и с ренаратив (9в).

- (9а) Индикатив: *Иван каза, че Петър заминава* (сегашно време) / *е заминал* (перфект) / *ще заминава* (бъдеще време) / *ще е/бъде заминал* (бъдеще предварително време);
- (9б) Конклузив: *Иван каза, че Петър е заминавал* (сегашно време) / *е бил заминал* (перфект) / *е щял да заминава* (бъдеще време) / *е щял да е/бъде заминал* (бъдеще предварително време);
- (9в) Ренаратив: *Иван каза, че Петър заминавал* (сегашно време) / *бил заминал* (перфект) / *щял да заминава* (бъдеще време) / *щял да е/бъде заминал* (бъдеще предварително време).

Вариантите с индикатив и конклузив в непряката реч, съдържаща времена от плана на неминалото, са по-неутрални от гледна точка на изразяването на достоверност за предаваната информация. Струва ни се, че вариантът с индикатив (9а) е най-неутрален. Вариантът с ренаратив (9в) добива нюанса на подчертано неангажиране на говорещия с достоверността на предаваната информация, на известно отдръпване на говорещия от надеждността на препредаването. Именно вариант (9б) с конклузив на неминалите времена в непряката реч е случай на неумозаключителна употреба на конклузива, което е резултат от интегриране на признаците на ренаратива и конклузива и получаване на един обобщен признак *несобствена/косвена информация*. Употребите на конклузива в непряката реч са наблюдавани от Г. Герджиков (Герджиков 1977) и М. Москова (2019).

Третият тип неумозаключителни употреби на конклузива представляват транспозиция на конклузива в полето на индикатива. В тези случаи говорещият/пишещият е свидетел на действията, но използва тази транспозиция, за да подчертае субективността на предаваната информация, да изтъкне, че това е негово субективно, лично преживяване. Пръв за този тип употреби на конклузива пише Г. Герджиков, който подчертава, че при тази транспозиция се предава „експресивно, подчертано лично утвърждаване“ (Герджиков 1977: 56). Ето някои от неговите примери:

- (10) *Ами че аз помня майка ти, бре, тя ми е сплитала косите на плитки, учела ме е песни да пея...* (К. Кисъв – примерът е от Станков 1976: 372);
- (11) *Булка, кай, аз си отивам, ела да се простим. Гледала си ме, почитала си ме. Къщовница си била. Добра си била, булка, много добра. Сполай ти* (Й. Йовков) (Герджиков 1977: 56).

На пръв поглед пример (6) на Р. Ницолова и примери (10) и (11) на Г. Герджиков си приличат и може това да е основание да се обединят в общ тип. Само че това не е възможно, тъй като при (6) говорещият не е свидетел и не може да става дума за транспозиция за разлика от (10)

и (11), в които говорещият е свидетел и действително става дума за граматическа метафора на конклузива в полето на индикатива.

3. Заключение

В настоящата работа разгледахме някои от най-интересните употреби на конклузива в съвременния български език. В обхванатите употреби конклузивът има неумозаключително значение. Бяха открити три случая. В първия конклузивът би могъл да бъде означен като „слабо знание“ на говорещия, предаващ разпространени факти в дадена общност, които говорещият е възприел като собствено знание и ги предава като лично твърдение. Тези употреби могат да се наблюдават в трудове с историческа тематика или с описание на исторически факти. Примери на Р. Ницолова доказват, че подобни употреби могат да се наблюдават и в неисторически трудове, стига да става дума за предаване на събития, които са разпространено знание в някакъв социум.

Вторият случай представлява интегриране на признаците на конклузива и ренаратива, при което се получава един обобщен признак, който може да се дефинира като *несобствено/косвено изказване*. Той се открива в непряката реч най-вече при времената от плана на миналото, когато конклузивът със значение *косвено изказване* се конкурира с ренаратива. Това може да се наблюдава и при времената от плана на неминалото в непряката реч, но значително по-рядко.

Третият случай на неумозаключителни употреби на конклузива представлява транспозиция на конклузива в полето на индикатива при представяне на подчертано експресивно собствено утвърждаване на събития в миналото, на които говорещият е бил свидетел.

ЛИТЕРАТУРА

Алексова 2003: Алексова, Кр. *Адмиративът в съвременния български език*. [Aleksova, Kr. Admirativat v savremenniya balgarski ezik.] София: Сема РИ, 2003.

Алексова 2017: Алексова, Кр. Конклузивът и неговите употреби в съвременния български език. [Aleksova, Kr. Konkluzivat i negovite upotrebi v savremenniya balgarski ezik.] // *Трети конгрес по българистика, 23 – 26 май 2013 г. т. 13. Секция „Български език“. Подсекция „Съвременен български език. Фонетика и граматика*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2014, с. 99 – 124.

- Алексова 2021а:** Алексова, Кр. Вариантността в парадигмата на следходните времена в конклузив и ренаратив и синтагматичните параметри на граматикализацията. [Aleksova, Kr. Variantnostta v paradigmata na sledhodnite vremena v konkluziv i renarativ i sintagmatichnite parametri na gramatikalizatsiyata.] // Славова, Т., Г. Ганева, М. Тотоманова-Панева, Д. Атанасова, (съст.). *ШЕСТВОУЖ НЫНЪ ПО СЛЪДОУ ОУЧИТЕЛЮ. Сборник в чест на проф. д.ф.н. Анна-Мария Тотоманова.* София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2021, 563 – 581.
- Алексова 2021б:** Алексова, Кр. Вариантността в негативната парадигма на дубитатива в съвременния български език. [Aleksova, Kr. Variantnostta v negativnata paradigma na dubitativa v savremenniya balgarski ezik.] // Коева, Св., М. Стаменов, (съст.). *Доклади от Международната годишна конференция на Института за български език „Проф. Л. Андрейчин“ (София, 2021 година).* I том. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2021, 39 – 47.
- Герджиков 1977:** Герджиков, Г. Една специфична глаголна категория в съвременния български език (Категорията „ангажираност на говорещия с изказването на действието“). [Gerdzhikov, G. Edna spetsifichna glagolna kategoriya v savremenniya balgarski ezik (Kategoriyata „angazhiranost na govoreshtiya s izkazvaneto na deystviето“).] // *Годишник на Софийския университет, Факултет по славянски филологии*, т. 69, 2, 1977, 5 – 68.
- Герджиков 1984:** Герджиков, Г. *Преизказването на глаголното действие в българския език.* [Gerdzhikov, G. Preizkazvaneto na glagolното deystvie v balgarskiya ezik.] София: Наука и изкуство, 1984.
- Конедарева 2015:** Конедарева, С. *Евиденциалността в българския език – типологичен аспект.* [Konedareva, S. Evidentsialnostta v balgarskiya ezik – tipologicheski aspekt.] Автореферат на дисертация за придобиване на образователната и научна степен „доктор“. Благоевград, 2015. <<http://rd.swu.bg/media/37429/avtoreferat.pdf>> (15.10.2023).
- Куцаров 2007:** Куцаров, Ив. *Теоретична граматика на българския език. Морфология.* [Kutsarov, Iv. Teoretichna gramatika na balgarskiya ezik. Morfologiya.] Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, 2007.
- Макарцев 2014:** Макарцев, М. *Евиденциалност в пространстве балканского текста.* [Makartsev, M. Evidentsial'nost' v prostranstve

- balkanskogo teksta.] Москва, Санкт-Петербург: Нестор-История, 2014.
- Москова 2019:** Москова, М. *Употреби на конклузива при предаване на чужда реч в подчинено изречение с глагол за предаване на чужда реч в главното.* [Moskova, M. Upotrebi na konkluziva pri predavane na chuzhda rech v podchineno izrechenie s glagol za predavane na chuzhda rech v glavnoto.] // *Съвременна лингвистика. Списание на Факултета по славянски филологии*, бр. 2, 2019, 19 – 30. <https://slav.unisofia.bg/images/bf/SPISANIE_LINGVISTIKA_2_2019.pdf> (15.10.2023).
- Нинова 2016:** Нинова, Г. *Генезис и семантика на адмиратива в български и албански.* [Ninova, G. Genezis i semantika na admirativa v balgarski i albanski.] Автореферат на дисертация за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ <<https://www.unisofia.bg/index.php/bul/layout/set/print/content/view/full/183167>> (15.10.2023).
- Ницолова 2007:** Ницолова, Р. Модализованная эвиденциальная система болгарского языка. [Nitsolova, R. Modalizovannaya evidentsial'naya sistema bolgarskogo yazyka.] // Храковский, В., отг. ред. *Эвиденциальность в языках Европы и Азии.* Санкт-Петербург: Наука, 2007, 107 – 197.
- Ницолова 2008:** Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология.* [Nitsolova, R. Balgarska gramatika. Morfologiya.] София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2008.
- Пашов 1999:** Пашов, П. *Българска граматика.* [Pashov, P. Balgarska gramatika.] Пловдив: Издателска къща „Хермес“, 1999.
- Станков 1976:** Станков, В. Категории на индикатива в съвременния български език. [Stankov, V. Kategorii na indikativa v savremenniya balgarski ezik.] // Пашов, П., Р. Ницолова, (съст.). *Помагало по българска морфология. Глагол.* София: Наука и изкуство, 360 – 374.
- Търпоманова 2015:** Търпоманова, Ек. *Евиденциалността в балканските езици: български и албански.* [Tarpomanova, Ek. Evidentsialnostta v balkanskite ezitsi: balgarski i albanski.] София: Ни плюс, 2015.
- Търпоманова, Алексова 2022:** Tarpomanova, E., Aleksova, K. Evidential strategies and grammatical marking in clauses governed by *verba dicenti* in Bulgarian. // *Proceedings of the Fifth International Conference Computational Linguistics in Bulgaria (CLIB 2022).* Sofia: Bulgarian Academy of Sciences, 2022, 81 – 88.